

Politička, znanstvena i visokoškolska djelatnost Frana Vrbanića*

Božena Vranješ-Šoljan

Prilog razmatra djelovanje Frana Vrbanića, istaknutog znanstvenika, sveučilišnog profesora i političara iz kruga hrvatske inteligencije na prijelazu stoljeća. U članku se ukazuje na Vrbanićev doprinos nastojanjima oko gospodarskog i društvenog napretka Hrvatske. U tom sklopu analizira se njegova politička, znanstvena i nastavna aktivnost.

U istraživanju bitnih obilježja, činitelja, etapa i uvjeta u kojima se odvijao proces nastanka i strukturalnog mijenjanja društveno-gospodarskog stanja građanske Hrvatske u drugoj polovici XIX. stoljeća do prvog svjetskog rata, posebno mjesto pripada onim hrvatskim znanstvenicima i javnim djelatnicima koji su svojim djelima obogatili hrvatsku znanstvenu i stručnu misao. Među takvima istaknuto mjesto zauzima dr. Fran Vrbanić - pravnik, ekonomist, političar, statističar, demograf, prevoditelj, pisac, sveučilišni profesor i akademik. Vrbanić pripada generaciji znanstvenika koji su u razdoblju jačeg zamaha modernizacije teorijskim promišljanjem i javnom riječi nastojali Hrvatsku otrgnuti od mnogobrojnih kočnica koje su sputavale njezin brži društveni i gospodarski razvoj.

Kad je nakon propalog koncepta federalističkog ustroja Habsburške Monarhije učvršćen dualistički sustav, početkom 70-ih godina XIX. stoljeća u hrvatskoj su javnosti bili sve glasniji tonovi nezadovoljstva ukupnom političkom i gospodarskom slikom društva. Vrhovi Monarhije prišli su, doduše, modernizacijskim reformama koje su za cilj imale dokinuti ostatke feudalizma, no brži napredak Hrvatske sprječavala je njezina teritorijalna rascjepkanost, nepovoljni uvjeti za akumulaciju i plasman kapitala, loša prometna povezanost, nejako tržište, nepovoljna socijalna struktura žiteljstva i dr. Na vlasti je bila Narodna stranka na čelu s banom Ivanom Mažuranićem koji je djelovao u korist domaćeg građanstva i pokušavao Hrvatskoj priskrbiti što je mogući veći autonomni položaj u okviru Nagodbe, ali ni on nije mogao napraviti odlučniji modernizacijski iskorak jer se u zadanim državno-zakonodavnim okvirima vrlo malo moglo autonomno odlučivati. Glavna podrška oporbi dolazila je od inteligencije, dijelom iz vladajuće Narodne stranke, dijelom iz Stranke prava.

Osamdesetih godina XIX. stoljeća najjača oporbena snaga u Hrvatskoj postaje pravaški pokret. On izražava sveopće nezadovoljstvo režimom kojega od 1883. počinje provoditi ban Khuen Héderváry. Stranka prava u tom razdoblju nastoji uglavnom skrenuti pozornost hrvatske javnosti na ključna pitanja državnog položaja Hrvatske. Devedesetih godina XIX. stoljeća u Saboru je formirana udružena parlamentarna oporba koja ide korak dalje od zahtjeva za rješavanjem dotad gotovo isključivih državnopravnih pitanja. Oporbene snage,

*Ovaj članak priredjen je u povodu 220. obljetnice nastave na Pravnom fakultetu (1776.-1996.) Sveučilišta u Zagrebu.

naime, oblikuju program u kojem su, osim državotvornih, još i socijalni i gospodarski zahtjevi Hrvatske prema vrhovima vlasti u Budimpešti. U parlamentarnoj borbi za rješenje spomenutih pitanja osobito se isticao Fran Vrbanić svojim znanjem, informiranošću i znanstvenim bavljenjem iz područja prava, financija, demografije. Smatrao je kako gospodarska i socijalna pitanja moraju zauzimati ravnopravno mjesto s državotvornim.

O Franu Vrbaniću već je ranije pisano.¹ Najpotpuniju studiju napisao je Ivan Strohal u nekrologu posvećenu Franu Vrbaniću, a objavljenom u Ljetopisu JAZU za 1911. godinu.²

Fran Vrbanić rođen je u Gospiću 1. studenog 1847. godine gdje mu je otac, vojni činovnik, porijeklom iz Slunja, bio na službovanju. Godine 1852. Vrbanić se s obitelji premješta u Zagreb. U Zagrebu završava osnovnu školu i gimnaziju. Već kao gimnazijalac počeo se zanimati za politiku. Bilo je to vrijeme početka ustavnog razdoblja i povijesnog zasjedanja Hrvatskog sabora 1861. kad se razbuktavala parlamentarna borba i kad su stranke oblikovale svoje ideološke programe. U početku, odlazeći slušati saborske rasprave, Vrbanić je po svemu sudeći simpatije poklanjao Anti Starčeviću i Eugenu Kvaterniku, odnosno ideološkom programu Stranke prava. Poslije se udaljio od pravaškog programa smatrajući da je Nagodba u mnogo čemu loša za Hrvatsku, ali da ona predstavlja Zakon koji se ne može tek tako odbacivati. Vrbanić je do kraja života bio državotvorni političar, ali se kao legitimist upravo po tom obilježju razlikovao od pravaša.

Godine 1866. Vrbanić upisuje Pravoslavnu akademiju (Pravni fakultet) u Zagrebu. Čini se da se već tada priključio krugu mladih studenata i intelektualaca koji su djelovali na Fakultetu, a na koje su još uvijek znatnog utjecaja imali ilirci poput Ljudevita Gaja i Frana Kurelca. Gaj je Vrbanića poticao na literarni rad, a kod Kurelca je zajedno s drugim studentima počeo učiti strane jezike, napose slavenske. U tom razdoblju surađivao je literarnim priložima u "Danici ilirskoj" i pjesmama u kalendaru "Dragoljub", te prevodio književna djela s francuskog. Ubrzo je zatim postao član uredništva Gajevih "Narodnih novina" gdje je pisao članke iz pravne struke, statistike, trgovačkog i mjeničnog prava.³ Paralelno sa studijem radio je kao vježbenik u Hrvatskoj vladi. Nakon završenog studija prava, 1870. želio je nastaviti studij na Bečkom sveučilištu što mu je i uspelo jer je na preporuku savjetnika Odjela za bogoštovlje i nastavu Dragutina Pogledića dobio stipendiju. Stipendije je dodjeljivala Hrvatska dvorska kancelarija u skladu s odlukom da se najbolji studenti školuju za buduće profesore fakulteta. Na Bečkom sveučilištu 1872. promoviran je u doktora pravnih znanosti.

Karijeru sveučilišnog profesora Vrbanić je započeo u vrijeme intenzivnih priprema za osnivanje Sveučilišta. Tada je, naime trebalo popuniti katedre na Pravoslavnoj akademiji koja se preustrojavala u fakultet. Godine 1873. bilo mu je ponuđeno netom upržnjeno mjesto profesora na Katedri trgovačkog i mjeničnog prava na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu. Vrbanić je prihvatio profesuru, ali je i dalje radio u Vladi. Stalno mjesto profesora na istom Fakultetu dobio je 1874. nakon utemeljenja Zagrebačkog sveučilišta.⁴ Osim što je predavao predmet Trgovačkog i mjeničnog prava, Vrbanić je bio i prvi profesor Statistike na Pravnom fakultetu što mu je omogućilo da bude jedan od glavnih organizatora demografske službe u Hrvatskoj. Osnivanjem Statističkog ureda u Zagrebu 1875.

¹ Usp. V. Stipetić, Predgovor knjizi M. Korenčića, Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971. Djela JAZU, knjiga 54. Zagreb, 1979., IX-XXII; B. Vranješ-Šoljan, Ekonomske ideje Frana Vrbanića. U knjizi "Povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15-20. stoljeća. Zagreb, 1984., 271-278; B. Vranješ-Šoljan Stanovništvo gradova banske Hrvatske na prijelazu stoljeća. Zagreb, 1991., 11-19.

² I. Strohal, Dr. Fran Vrbanić - nekrolog. Ljetopis JAZU za godinu 1911. Zagreb, 1912., 154-229. Usp. također: J. Šilović, Dr. Fran Vrbanić (nekrolog). "Mjesečnik" 35 (1909.), br. 10. 889-899.

³ I. Strohal, navedeno djelo, 157-160.

⁴ Sveučilište u Zagrebu 1874-1924. Spomenica akademičkoga Senata. Zagreb, 1925., 104.

zajedno s Milovanom Zoričićem položio je temelje samostalnoj hrvatskoj statistici.⁵ Kao stručnjaka i znanstvenika, ban Ivan Mažuranić ga je imenovao članom Zemaljskog statističkog vijeća.⁶ Iste, 1875. osnovano je u Zagrebu i Pravničko društvo kojemu je Vrbanić također bio član Odbora i plodan suradnik u njegovu glasilu "Mjesečnik" gdje je objavio niz znanstvenih rasprava iz pravnih i financijskih znanosti.

U aktivan politički život Vrbanić se uključio potkraj 70-ih godina. Saborski zastupnik bio je od 1878. do 1882., zatim od 1887. do 1892., pa od 1897. do 1908. Godine 1907. bio je izabran za zastupnika u zajednički Hrvatsko-Ugarski sabor. Kao praktičan vjernik i katolički laik bio je jedan od organizatora Prvog svehrvatskog katoličkog kongresa 1900. u Zagrebu. Na tom kongresu formulirao je rezoluciju o socijalnom pitanju.⁷

Za dekana Pravnog fakulteta biran je četiri puta, akademske godine 1878./79.; 1888./89.; 1893./94. i 1900./1. Akademske godine 1886./87. izabran je prvi put, a akademske godine 1901./2. drugi put za rektora Zagrebačkog sveučilišta.⁸ Pravi član JAZU (HAZU) postao je 1886., a od 1894. do 1908. bio je tajnik Akademije.⁹ Umro je u Zagrebu 26. kolovoza 1909. godine.

Društvenopolitičko djelovanje i znanstvenoistraživački rad Frana Vrbanića - premda međusobno duboko prožeti - valja odvojeno promatrati.

Stvarni političar državotvornog korijena

Kao što je već spomenuto, u mladenačkoj dobi Vrbanić je simpatizirao ideološki program pravaštva. Kasnije je prihvatio programska načela Neodvisne narodne stranke, tzv. "obzoraša", umjerene opozicije koja je zastupala interese viših društvenih slojeva, prije svega građanstva i katoličkog klera, nalazeći se uvijek na njezinom desnom krilu. Kad su neodvišnjaci osamdesetih godina XIX. stoljeća oblikovali svoj konačni politički program tzv. subdualizma, zahtijevajući potpunu autonomiju Hrvatske, Dalmacije i Rijeke unutar ugarskoga dijela Monarhije, Vrbanić je već bio zreo političar i znanstvenik s teorijskim i stručnim iskustvom. No njegov konkretniji doprinos oblikovanju i strategiji političkog nastupa oporbe u Hrvatskom saboru, zacijelo je bio najveći potkraj osamdesetih i devedesetih godina kad se angažirao u redovima oporbe. U tih tridesetak godina njegove žive saborske djelatnosti (s prekidima), rijetko je propuštao priliku raspravljati o svakom važnijem pitanju koje se našlo na dnevnom redu Sabora. Brilljantan govornik, pokazivao je zavidnu kompetenciju bilo da se radilo o državnopravnim pitanjima, bilo gospodarstvu, socijalnoj problematici, financijama, visokom školstvu i sl. Zbog svojih oštrih kritika i optužbi upućivanih Vladi, izazivao je burna odobravanja - ne samo svojih političkih istomišljenika, nego često i protivnika. Doživljavao je i žestoke replike, ali svojim kritičarima nije ostajao dužan. Čak je i sam ban, u sabornici prozivan od Vrbanića, bio više puta prisiljen odgovarati na njegove kritičke opaske. Čitajući saborske zapisnike, zapazit ćemo da su se kritike, upućivane Vrbaniću, više odnosile na politiku oporbe koju je zastupao negoli na njega samoga. Kritičari su, naime, u pravilu razlikovali Vrbanića, "uzornog profesora i dobrog čovjeka" od Vrbanića, političara koji je u načelu bio "za", inače "protiv", kako

⁵ B. Vranješ-Šoljan, *Ekonomске ideje F. Vrbanića*, 272.

⁶ I. Strohal, navedeno djelo, 223.

⁷ Usp. J. Krišto, *Prešućena povijest - katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.* Zagreb, 1994., 155-179 i 384-386; M. Strecha, *Mi smo Hrvati i katolici. Prvi hrvatski katolički sastanak - prvi pokušaj afirmiranja političkog katolicizma u Banskog hrvatskoj. "Radovi" 27 IHP, Zagreb, 1994., 127-162.*

⁸ Sveučilište u Zagrebu 1874-1924. Spomenica akademičkog Senata, 71-72 i 108.

⁹ I. Strohal, navedeno djelo, 189.

je u jednoj prigodi duhovito bio portretiran u Saboru.¹⁰

Na saborskim izborima 1878. Vrbanić je kao kandidat Nedvisne narodne stranke u izbornom kotaru Virje-Novigrad bio izabran za narodnog zastupnika. Na početku saborskog zasjedanja istakao se raspravom u povodu adrese koja je trebala odgovoriti kraljevom zahtjevu da Sabor izabere zastupnike u Ugarski parlament, te članove Kraljevinskog odbora radi pregovora o produženju financijske nagodbe s Ugarskom. Vrbanić, naime, nije poput Starčevića odbacivao samu Nagodbu, odnosno pobijao Sabor iz 1868., nego je tražio “da kraljevina Ugarska već jedanput točno i bez otezanja ispuni sve ono, na što se u nagodi obvezala; te da napokon iskreno i otvoreno izjavimo, da dotle, dok se to ne zbude, sabor hrvatski zastupan po ovih osam županija ne može niti slati zastupnika na ugarski sabor, niti revidirati financijalnoga dijela nagodbe”.¹¹

Gospodarski i politički pritisak Ugarske vlade na Hrvatsku približavao se svom vrhuncu kad je 1880. Ministarstvo financija izdalo naredbu o otvaranju besplatnog tečaja mađarskog jezika i promaknuće onima koji će ga uspješno završiti. Okružnicu je potpisao ravnatelj Antal David po kojemu je i škola dobila ime. Ta je naredba izazvala opću uznemirenost u hrvatskoj javnosti pa je Sabor pokušao opozvati odluku. Vrbanić je na Saboru sastavio rezoluciju o opozivu naredbe kao prešni prijedlog, što je na sjednici Sabora bilo prihvaćeno. No, većina zastupnika glasovala je ipak da tečaj (“Davidova škola”) nastavi s radom dok se na Sveučilištu ne uvede katedra za studij mađarskog jezika.¹²

Od brojnih Vrbanićevih istupa u ovom saborskom periodu valja istaknuti njegov čuveni govor o položaju grada Rijeke prema sankcioniranoj nagodbi iz 1868.¹³ Kao vrhunski poznavatelj državnopravnih pitanja Vrbanić je pravnom raščlambom dokazao kako Hrvatski sabor nije nikad prihvatio nagodbu, napisanu na komadiću papira i priljepljenu na prvobitni tekst saborske odredbe na koju je pristao kraljevinski odbor. Smatrao je da je bez sudjelovanja Hrvatskoga sabora promijenjena najbitnija odluka i zakon “na kojega se pozivaju Mađari da im pripada Rijeka”. Dokazao je da sankcionirana nagodba poništava prvobitni članak 66. jer je na njoj “priljepljena krpa od drugoga papira nego li je onaj, na kojem je napisan ostali dio nagode, te da je na tom priljepljenom papiru članak 66. nagodbe napisan posve drugom tintom i drugom rukom od ostaloga teksta nagode, i to u onoj stilizaciji, kako je nalazimo naštampanu u službenoj zbirci zakona, dočim se pod tim priljepljenim papirom nalazi napisan onaj tekst, kako ga je prihvatio hrvatski sabor i uglavile regnikolarne deputacije godine 1868!”¹⁴

Spomenuti govor priskrbio je Vrbaniću mnogo neugodnosti. Započela je serija napisa u javnim glasilima koji su imali zadaću odstraniti ga kao opasnog političara iz javnog života. U tome su prednjačili budimpeštanski listovi. List “Abendblatt des Pester Lloyd”¹⁵ donio je brzojav u kojemu je navodno ban Ladislav Pejačević u povodu govora Frana Vrbanića (i Koste Vojnovića) o Rijeci opomenuo ove sveučilišne profesore da im je govor graničio s vrijeđanjem kralja te da se s tim u svezi postavlja opravdano pitanje slaže li se ovaj postupak sa zvanjem sveučilišnih profesora koji odgajaju mladež. Na saborskoj sjednici čak se i ban Pejačević morao ograditi od pisanja lista, dodavši da “o onom što je on privatno govorio s Vojnovićem, nije dužan račun polagati”. Vrbanića su saborski prijatelji opominjali da u govorima o Rijeci ubuduće bude umjereniji, jer mu u protivnom prijete ozbiljne neprilike. Po svemu sudeći, čini se da ove opomene Vrbanić nije uzimao u obzir.

¹⁰ E. Kumičić, *Govori*. Zagreb, 1994., 520.

¹¹ I. Strohal, navedeno djelo, 168-169.

¹² Šidak-Gross-Karaman-Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*. Zagreb, 1968., 119.

¹³ I. Strohal, navedeno djelo, 173-175.

¹⁴ isto, 174.

¹⁵ isto, 175-176.

Povod za njegovo odstranjenje iz javnog života našao se 1881. kad su bili raspisani izbori za gradsko zastupstvo u Zagrebu. Tada su neodvišnjaci neočekivano dobili nekoliko zastupničkih mandata što je bilo dovoljno da se i unionistički ban Pejačević optuži za suradnju s oporbom. Da bi skinuo sa sebe sumnju, ban je morao ukloniti one koji kritiziraju Ugarsku vladu. Među prvima na udaru bio je Fran Vrbanić (zajedno s Kostom Vojnovićem, također profesorom na Pravnom fakultetu). Protiv njih bila je određena istraga te su suspendirani s mjesta sveučilišnih profesora s obrazloženjem da su se u izborima ponašali kako ne dolikuje njihov zvanju “te se za valjano odgajanje mladeži takvo ponašanje upravo pogibeljnim ukazuje”. Afera je završena kompromisom. Vrbanić je vraćen na Pravni fakultet, istraga je obustavljena, ali se morao odreći zastupničkog mandata do 1882.¹⁶

Godine 1883. raspisani su izbori za bivše područje Vojne krajine. Vrbanić se kandidirao u Otočcu, ali nije izabran za zastupnika. Očito da je taj neuspjeh, a i nezadovoljstvo javnim mnijenjem koje se za nj nije previše založilo kad je suspendiran s radnoga mjesta, bilo razlogom da se Vrbanić nije politički angažirao u protumađarskom pokretu 1883. Sljedeće, 1884. godine na općim izborima kandidirao se u svom izbornom kotaru Virje-Novigrad, ali ponovo nije uspio premda je Neodvisna narodna stranka dobila ukupno 11 mandata. Do 1887. Vrbanić je izvan Sabora, no to je vrijeme ispunio angažmanom u listu “Obzor” gdje se često javljao uvodnim člancima.

Opći izbori 1887. ponovno su dali šansu Franu Vrbaniću za političko djelovanje u Hrvatskom saboru. U izbornom kotaru Vinkovci pobijedio je stranačkog protivnika, brata Khuena Héderváryja i dobio zastupnički mandat.¹⁷ To je bio izuzetan uspjeh budući da je na izborima oporba doživjela veliki neuspjeh. Da bi spriječio protunagodbeno raspoloženje, Khuen Héderváry je nizom represivnih zakona na polju uprave i sudstva onemogućavao oporbu da javno iskaže nezadovoljstvo stanjem u Hrvatskoj. Jedino mjesto gdje se moglo govoriti bila je sabornica, međutim i ovdje je uveden novi poslovnik kojim se na razne načine onemogućavalo zastupnike u iskazivanju političkog mišljenja.

U saborskom periodu 1887.-1892. Vrbanić je bio izuzetno politički aktivan. Očitovao se o gotovo svim pitanjima koja su na Saboru raspravljana. Podnio je također bezbroj interpelacija. Od njegovih brojnih istupa vrijedno je spomenuti tek neke, poput interpelacije u povodu tzv. arhivske afere kad su komorski spisi iz zagrebačkog Zemaljskog arhiva ilegalno bili prebačeni u Budimpeštu, ili govora o zakonu o zemljorasterećenju, financijskoj nagodbi itd.¹⁸

Budući da je na općim izborima 1892. Neodvisna narodna stranka apstinirala, Vrbanić se nije kandidirao za Sabor. Ipak, i u tom je razdoblju aktivno politički djelovao na planu povezivanja Neodvisne narodne stranke s pravašima. U toj aktivnosti njegovo je političko djelovanje u pregovorima bilo znatno. Kao pripadnik konzervativnog dijela “obzoraša” zbog svog neslaganja u pojedinim pitanjima doživljavao je oštre kritike s pravaške strane. Međutim, potreba za djelovanjem udružene oporbe bila je Vrbaniću važnija od osobnih stavova. Do nje je i došlo na Silvestrovo 1892. kad su glasila “Obzor” i “Hrvatska” proglasili sjedinjenje obiju oporbi. Hrvatska javnost plebiscitarno se izjašnjavala za taj, toliko potreban čin. Izborni program udružene koalicije imao je tada naglašenu vjersku notu. Koalicija je upozoravala birače da će, budu li svoje glasove dali Khuenovoj stranci koja je pod nadzorom mađarskih liberala, doći u pitanje katolička vjera u Hrvatskoj. Zato je koalirana oporba kod izbora najviše uspjeha imala na selu, dobivši u Saboru ukupno 26 mandata.¹⁹ Vrbanić je u

¹⁶ isto, 179.

¹⁷ isto, 190.

¹⁸ isto, 190-195.

¹⁹ Usp. M. Gross, Povijest pravaške ideologije. Zagreb, 1974., 314-315.

tom razdoblju vrlo mnogo radio na socijalnom programu Koalicije. U tom smislu naročito se zalagao za zaštitu malog seljačkog posjeda, za bolji položaj trgovačko-obrtničkog i radničkog staleža i uopće za bolji materijalni i socijalni položaj naroda.

Kao kandidat udružene oporbe (“domovinaša” i “obzoraša”) Vrbanić je pobijedio u svom izbornom kotaru Virje-Novigrad. No, njegov zastupnički mandat prošao je uz mnoge poteškoće budući da mu je Khuenovo činovništvo osporavalo tobožnju valjanost izbora. O njegovu mandatu raspravljalo se u nekoliko navrata u Saboru, pri čemu je sam Vrbanić nastojao osvijetliti “instrumente” vladanja Khuenova režima, napose izbornu kombinatoriku stranke na vlasti. Na saborskoj sjednici Vrbanić je u svezi sa svojim izborom istaknuo da se u njegovu slučaju radilo o “borbi s organiziranom četom općinskih i političkih činovnika” koji nisu željeli njegovu pobjedu zbog toga što je oporbenjak. Zato su vladini činovnici uputili Saboru peticiju u kojoj su stajale mnoge lažne objede, poput one kako su agitatori oporbene koalicije zastrašivali činovnike prijetnjom “vužgite mađarone”!²⁰ U svakom slučaju Sabor je većinom glasova odbio verifikaciju Vrbanićeva mandata i formirao službenu istragu o valjanosti njegova izbora. Ipak, naknadnim izborom Vrbanić je uspio povratiti svoj zastupnički mandat. Došavši ponovo u Sabor, Vrbanić je iskoristio priliku za javni politički nastup. Brojnim interpelacijama i govorima analizirao je uglavnom financijska i socijalna pitanja. Zapažen je njegov govor o stanju srednjih učilišta u Hrvatskoj, s naglaskom na materijalno stanje srednjoškolskih profesora, zatim prijedlog o osnovi zakona o upravi i nadzoru imovnih općina u bivšim vojnokrajškim općinama, o financijskoj nagodbi i dr.²¹

U raščlambi političke djelatnosti Frana Vrbanića svakako valja istaknuti i njegovu suradnju u pripremi i održavanju Prvog hrvatskog svekatoličkog kongresa 1900. u Zagrebu.²² Kao laik sudjelovao je u središnjem odboru koji je pripremao teme kojima će se Kongres baviti. Vrbaniću je bilo povjereno socijalno pitanje. Temeljno polazište Kongresa je našao u encikliki pape Leona XIII. “Rerum novarum” koju je dopunio konkretnim prijedlozima za poboljšanje materijalnog položaja onih slojeva hrvatskoga društva koji su s razvojem kapitalističkih odnosa dospjeli do ruba siromaštva. Posebno se osvrnuo na svaku socijalnu kategoriju i predložio konkretno rješenje. Rezolucija o socijalnom pitanju, sastavljena na kraju Kongresa, obuhvatila je sve Vrbanićeve zahtjeve koje je iznio u svom ekspozeu. No, unatoč znatnom angažiranju oko Kongresa, valja naglasiti da Vrbanić nije podupirao politički klerikalizam. Otklanjao je pokušaj osnivanja posebne klerikalne stranke smatrajući da kršćanska načela moraju postojati (i već postoje) u programu građanskih stranaka.

Što zbog Khuenova političkog pritiska, što zbog inertnosti i loše organiziranosti, koalirana je oporba na izborima 1901. dobila prepolovljen glasova u odnosu na prethodne izbore. Ipak, Vrbanić je ponovo ušao u Sabor. U tom razdoblju njegovi su naponi bili uglavnom usmjereni na što bolji financijski položaj Hrvatske. Godine 1902. izabran je za člana Kraljevske deputacije za sklapanje nove financijske nagodbe s Ugarskom.²³ Vrbanićevom zaslugom izborni su nešto bolji bolji financijski uvjeti, no nije ostvaren njegov zahtjev za potpunu financijsku samostalnost Hrvatske.

Vrbanićevo “obzoraštvo” najbolje možemo sagledati kod konstituiranja Hrvatske stranke prava 1903. godine.²⁴ Novo oporbeno povezivanje “obzoraša” i “Domovinaša” u Hrvatsku stranku prava koja je trebala trasirati novi pravac u

²⁰ Stenografički zapisnici i prilozi Sabora Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Petogodište 1897.-1902. Svezak I. Dio I. Zagreb, 1897., 151-173.

²¹ Stenografički zapisnici, petogodište 1897.-1902., Svezak II. Dio I., 355-366, 545-548.

²² M. Strech, navedeno djelo, 132.

²³ I. Strohal, navedeno djelo.

²⁴ M. Gross, navedeno djelo, 326.

hrvatskoj politici nije formalno privuklo Vrbanića u njezine redove zbog njezina antiklerikalnoga stava. No, on je kao realni političar ipak podupirao politička nastojanja ove stranke, zbog čega je od strane “čistih” pravaša bio obilježen kao “pokretaš”.

Narodni pokret 1903. pokazao je svu dubinu krize u koju je zapala Monarhija. Vrbanić je smatrao da valja iskoristiti povoljan trenutak za njezino preustrojavanje u korist Hrvatske. I on je, poput mnogih političara Koalicije vjerovao da će sporazumom s mađarskom oporbom moći postići dvoje: sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom i punu ravnopravnost Hrvatske. Držao je da ugarsku oporbu treba podupirati u zadobivanju vlasti, jer tada će se stvoriti uvjeti za daljnje pregovore koji će “izgraditi zgradu za trajni i iskreni sporazumak između kraljevine Ugarske te Dalmacije, Hrvatske i Slavonije”. Konkretni program za vođenje pregovora s mađarskom oporbom iznio je na sastanku hrvatskih i dalmatinskih političara 1905. u Opatiji.²⁵ Kako njegov prijedlog u riječkim pregovorima 1906. s mađarskom oporbom nije prihvaćen, Vrbanić je formalno napustio pregovore. Obrazložio je svoje osobite varijante sporazuma iznio je u “Obzoru”. Napisao je kako hrvatskom narodu mora biti osiguran samostalan politički, kulturni, financijski i opći gospodarski opstanak i napredak. Tek kad Mađari izgube sve nesuglasice u svezi kršenja Nagodbe, upozoravao je, raspršit će se sumnja u iskrenost i ozbiljnu volju ugarske strane.

Unatoč razlikama u viđenju političkog programa koji bi doveo do sporazuma s Mađarima, Vrbanić ipak nije napustio Koaliciju, naprotiv na općim izborima 1906. kandidirao se kao njezin član u kotaru Pregrada, ali na tim izborima nije prošao. Kako je Koalicija tada dobila natpolovičnu većinu u Saboru, računala je s Vrbanićem namijenivši mu mjesto podbana. No Vrbanić je ipak morao čekati upražnjeno zastupničko mjesto da bi ušao u Sabor. To se ostvarilo već polovicom 1906. kad je u Varaždinu izabran za narodnog zastupnika. Posljednji saborski mandat dobio je 1908. također u varaždinskom izbornom kotaru.²⁶

Ocjenjujući Vrbanićevu djelatnost na političkom polju, možemo zaključiti da je slijedom svoje vlastite politike uvijek zagovarao načela koja su vodila uspostavi modernog hrvatskog građanskog društva.

Znanstvenik - teoretičar prava, ekonomije i demografije

Ne može se pouzdano utvrditi kada je Vrbanić započeo svoju znanstvenoistraživačku djelatnost. O tome je zacijelo odlučio već nakon završene Pravoslavne akademije u Zagrebu 1870. Naime, želeći produbiti znanje, iste godine odlazi još dvije godine studirati na Bečko sveučilište. Ta je odluka vjerojatno presudno utjecala na Vrbanićevo cjeloživotno bavljenje znanstvenim radom. Boravak u Beču iskoristio je za stjecanje znanja i kontakte s utjecajnim sveučilišnim profesorima, poput Lorenza Steina koji mu je cijeli život ostao uzor. Prihvativši mjesto sveučilišnog profesora na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu, najprije honorarno (1873.), a zatim stalno (od 1874.),²⁷ Vrbanić je do kraja života djelovao kao plodan i aktivan znanstvenik kojemu je bilo veoma stalo do toga da njegovi znanstveni rezultati dobiju konkretnu primjenu u različitim društvenim djelatnostima (pravu, ekonomiji, upravi, financijama) kako bi se Hrvatska otrgla od gospodarske i socijalne zaostalosti. Imajući to na umu, možemo razumjeti njegov paralelni angažman u politici i toliko snažnu isprepletenost znanstvene i političke djelatnosti.

Izdašno vrelo njegovih heurističkih istraživanja najprije je bilo žiteljstvo.

²⁵ I. Strohal, navedeno djelo, 220.

²⁶ isto, 221-226.

²⁷ Sveučilište, Spomenica..., 52 i 104. Sveučilište, Spomenica..., 52 i 104.

Držao je da se na demografskom polju najuočljivije zrcale ukupni društveni odnosi. U demografskim istraživanjima izvanredno su mu poslužili kvantitativni podaci kojima je želio te odnose egzaktno prikazati. Međutim, statistiku kao struku i znanost tek je u Hrvatskoj trebalo utemeljiti. Uz Milovana Zoričića, Vrbanić je bio glavni organizator statističke službe u Hrvatskoj. Godine 1875.²⁸ osnovan je u Zagrebu Statistički ured kojemu je Vrbanić, banskim imenovanjem, postao član Zemaljskog statističkog vijeća. Sve do osamdesetih godina XIX. stoljeća statistička je služba bila organizirana u centralnom uredu u Budimpešti. Ban Ivan Mažuranić je u sklopu provedbe modernizacije uprave shvatio da se bez moderne samostalne statističke službe ne će moći pratiti društvena i gospodarska kretanja. U Vrbaniću je našao idealnog suradnika koji će te zadaće ostvariti.

Vrbanić je 1875. u raspravi "Temeljna načela za organizaciju hrvatske službene statistike" istakao potrebu samostalnog vođenja statističke službe, te osobito njezin znanstveni temelj sljedećim riječima: "Nebude li statistički ured u svojoj strukovno-znanstvenoj djelatnosti samostalnim i neovisnim, mogle bi nastati dvie posljedice, od kojih jedna gora od druge: Prva - u službovanje statističkog ureda uveo bi se običan birokratski postupak, koji je za obično uredsko službovanje doduše donekle potreban, nu koji bi za znanstveno poslovanje bio nesnosljiv i ubitačan. Drugo - bude li ovisan i nesamostalan, tada će njegovim poslovanjem upravljati ne predstavnici tog ureda, već predstojnik odnosnog vladinog tiela. Nužna posljedica bila bi da bi službena statistika postala pukom služavkm uprave, nestalo bi za statistiku znanstvene podloge, bez koje je cijelo poslovanje statističko puko poredanje brojeva, koje ubija duh i tielo."²⁹

Zahvaljujući upravo Vrbaniću, demografska statistika, temeljena na spomenutim načelima, postigla je zavidnu znanstvenu razinu, te je kako to ističe Strohal, "usavršena dotle, da se mogla sličnim radnjama u Austriji i Ugarskoj ne samo poređivati, nego ih je pače, u mnogom i natkriljivala".³⁰

Fran Vrbanić, uostalom kao i drugi statističari toga razdoblja, piše i djeluje pod utjecajem metoda uglednog njemačkog ekonomista i statističara Karla Theodora von Inamma Sternegga,³¹ direktora austrijske statističke službe, jedne od najboljih u svijetu toga vremena. Slijedeću osnovnu metodološku tezu njemačke povijesne škole, prema kojoj se pretpostavke ekonomske misli formiraju na osnovi analize povijesnoga iskustva - Vrbanić je u svom znanstvenom radu primjenjivao metode povijesnih istraživanja. Premda se nije koristio postupcima i tehnikama koje će u kasnijim desetljećima napretka statistike kao pomoćne znanstvene discipline, znatnije proširiti mogućnosti analize, ipak, gledajući u cjelini, njegova su djela uzor u znanstvenom pristupu, napose u egzaktnosti iskazanih podataka. Stoga Vrbanićevi radovi donose nove stvarne spoznaje socijalno-gospodarskog razvoja u Hrvatskoj, često puta i u suprotnosti s "optimalnim" službenim pokazateljima.

Prvi Vrbanićev rad iz područja demografije nosi naslov "O demografskim prilikama Južnih Slavena". U ovom izvornom znanstvenom radu Vrbanić je do relevantnih rezultata došao originalnom metodologijom koja mu je pružila temelj za kasnija socijalno-gospodarska istraživanja u ostalim radovima iz područja demografije. Autor u njemu ističe da su se s razvojem političkih događaja na Balkanu počela širiti i statistička istraživanja koja "počimaju pomalo i znanosti

²⁸ V. Serdar, Počeci znanstvene statistike u Hrvatskoj. U knjizi "Povijest ekonomske misli...", 277.

²⁹ F. Vrbanić, Temeljna načela za organizaciju službene statistike u Hrvatskoj. "Mjesečnik pravničkoga društva" 2-3, 875., 46.

³⁰ I. Strohal, navedeno djelo, 165.

³¹ Karl Theodor von Inamma Sternegg (Augsburg 1843.-Beč 1908.), ekonomist i statističar, profesor u Innsbrucku i Pragu. Najvažnije mu je djelo "Deutsche Wirtschaftsgeschichte, 3 Bände", Leipzig 1879.-1901. Uređivao je u Beču "Statističku reviju" ("Statistische Monatschrift") od 1884. do 1905. koja je izvršila snažan utjecaj na razvoj i smjer statistike u Hrvatskoj. U "Statističkoj reviji" objavljivali su priloge F. Vrbanić i M. Zoričić.

pružati potrebitu gradnju, na temelju koje će se moći upuštati u proučavanje socijalnoga, političkoga i ekonomskoga razvoja balkanskih naroda”.³² Osnovna metodološka pitanja koja su se Vrbaniću nametnula, bila su: kako daleko protegnuti svoje istraživanje u prostornom pogledu, te kako pravilno prikazati obilježje narodnosti, zvanja i zanimanja pučanstva. On nije za procjenu, jer je po njemu procjena isto što i puko nagađanje. Stoga je u razmatranje uzeo one države i zemlje u “kojima južnoslavenska plemena pretežito stanuju”, a određene nedostatke u prikazivanju spomenutih obilježja opraydao je sljedećim riječima: “Njezin pako rad (misli na statistiku, op. B.V.Š.), niti u onim državama, koje su na najvišem stupnju kulture, nije danas još tako razvijen, da bi nam prikazivao pojedine pojave u žiteljstvu pogledom na razlike pojedinih narodnosti (...) Još se nije ni statistika o mijeni žiteljstva tako razvila da bi nam pojedine pojave prikazala prema zvanju i zanimanju žiteljstva, premda bi ova razlika po razvoj nauke o društvu ljudskom bila od neizrecive vrijednosti. Još i danas vole u nekim državama istražiti žiteljstvo po materinskom jeziku ili po jeziku svagdanjeg općenja, nego li po narodnosti”.³³ Kraj takvih prilika Vrbanić nije mogao ispitati pojave o prirodnom kretanju žiteljstva kod Hrvata ili Slovenaca, jer niti za Hrvate u Ugarskoj, niti za Slovence u Koruškoj i Štajerskoj te pojave nisu bilježene, nego su se vjenčanja, pomori i porodi kumulativno iskazivali za sve narodnosti. Stoga je Vrbanić uzeo za podlogu one države i zemlje u kojima “plemena pretežito stanuju”, te zemlje u kojima ta plemena, ili svako za sebe ili u zajednici s drugima sačinjavaju preko polovice žiteljstva. Uzeo je u razmatranje Istru, Goricu, Bosnu i Hercegovinu, Bugarsku, Crnu Goru, Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju, Kranjsku i Srbiju.

Vrbanića s pravom smatramo utemeljiteljem povijesne demografije u Hrvatskoj. Potrebu izučavanja povijesne dimenzije u demografskim istraživanjima, ili kako je on nazivao “historijske statistike”, izrazio je u svom temeljnom djelu “Jedno stoljeće u razvoju žiteljstva Hrvatske i Slavonije”. Na samom početku djela on kaže: “Ozbiljni radnici na polju statistike danas više ne misle na to, da svoje djelovanje stegnu samo na postojeće prilike, da se ograniče samo na sadašnjost; toga im ne dopušta niti znanstveno obrađivanje građe, niti sam predmet istraživanja. Zanimljivo je i poučno, a vrlo često od neprocjenjive koristi, poznavati postojeće prilike, u kojima živimo, te na koje se obazirati moramo u privatnom našem životu i u društvenim i političkim našim svezama (...) Država i ljudsko društvo u kojem ti pojavi nastaju, razvijaju se i mijenjaju neprekidno; ova mijena ne može biti na nje bez uticaja; još prije nego li njihovo mnoštvo pregledamo i uredimo, prije nego li o njima konačni sud stvorimo, već postadoše drugačijima, već spadaju u prošlost. Da nam stoga sve nastojanje u tom pogledu ne bude bez koristi, a trud bez znanstvene vrijednosti, da čitavo poslovanje uzmogne doći do znanstvenoga razvitka, od potrebe je istražiti uzroke tih pojav, koji ima svoj uzrok, te njemu je on samo posljedicom, biti će nužno ispitivati uzročnu svezu njihovu, te u tu svrhu, ukoliko se samo bude moglo, segnuti s promatranjem natrag u prošlost, i ovim načinom ne samo prikazati kontinuitet u razvitku pojava, nego i ustanoviti pravila o razvitku društvenoga i državnoga života.”³⁴

Za Vrbanića je, dakle, povijesni razvoj žiteljstva posvemašnji odraz stanja socijalnog, gospodarskog i kulturnog života nekog naroda koji od istraživača traži objašnjenje uzročno-posljedičnih sveza. Vrbanić je istraživao razvoj žiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji primjenjujući postojeće popise. Unatoč manjkavostima raspoloživih podataka u popisima izvršenim tijekom XIX. stoljeća, nastojao je što

³² F. Vrbanić, navedeno djelo, 174-175.

³³ F. Vrbanić, Jedno stoljeće u razvoju žiteljstva Hrvatske i Slavonije. Rad JAZU, knjiga CXLIV., Zagreb, 1899., 18.

³⁴ F. Vrbanić, navedeno djelo, 18.

objektivnije prikazati razvoj pučanstva, poglavito prirodni prirast. Pošto je ustvrdio velike razlike - povoljne i nepovoljne - u prirodnom prirastu pučanstva tijekom jednoga stoljeća - s pravom je upozorio da se ne može stvoriti objektivna slika o "njegovom budućem prirastu, jer ne valja zaboraviti, istaknuo je Vrbanić, da se pučanstvo ne povećava poput glavnice s kamatama na kamate, te da je svaka, i najmanja nezgoda u zdravstvenim, socijalnim i gospodarskim prilikama kadra proizvesti dosta znatnu promjenu".³⁵ Vrbanić je u ovoj studiji radio i komparativnu analizu prirodnog prirasta žiteljstva. Uspoređivao je prosječni prirodni prirast žiteljstva gotovo svih europskih zemalja s prirastom u hrvatskoj i Slavoniji. Pri tom je konstatirao "da ne ima ni jedne od njih, u kojoj prosječni godišnji prirast žiteljstva ne bi bio znatno povoljniji nego li u Hrvatskoj".³⁶

Vrbanić je istraživanja na povijesnoj statističkoj podlozi doveo - za ono vrijeme i stupanj razvoja - do najviše znanstvene razine. Ostvarivao je plodnu suradnju u Statističkom uredu u Zagrebu. Tu je objavio važna djela iz pravne i gospodarske problematike, prikazavši ujedno objektivno i nepristrano stanje u hrvatskom gospodarstvu. U publikacijama Statističkoga ureda objavljene su mu tri razmjerno obimne rasprave: "Miena u posjedu i teretih nekretnina za godine 1865.-1879"; "Statistika kaznenoga pravosuđa za godine 1863.-1876.", te "Rudarska produkcija u Hrvatskoj i Slavoniji godine 1874.-1881."³⁷ Prva dva rada i danas su nezaobilazan izvor za svako ozbiljnije bavljenje posjedovnim odnosima ili kaznenim pravosuđem; trećim je pokušao zainteresirati gospodarske krugove za mogućnosti stjecanja dohotka u rudarskoj produkciji, o čemu se dotad u Hrvatskoj jedva išta znalo.

Prvo veliko djelo iz pravne znanosti napisao je 1876. pod naslovom "Udrugarstvo po ustanovah trgovačkoga zakona (zakonski članak 37. hrvatsko-ugarskoga sabora od godine 1875.)", prvi svezak "O društvih", dok drugi, "O udruhah" nije tiskan, ali je dio objavljen kao sastavni dio djela "Trgovački zakon, tumač zakonskoga članka 37.-1875."³⁸ Nažalost, djelo je prošlo gotovo nezapaženo u stručnoj javnosti, unatoč odličnoj recenziji L. Steina kojemu je Vrbanić poslao primjerak u njemačkom prijevodu.

Najbolje Vrbanićevo znanstveno djelo svakako je "Mjenbeni zakon. Tumač zakonskomu članku XVII:1876. zajedničkoga hrvatsko-ugarskoga sabora. Uz obzir na njemački mjenbeni red i mjenbeno pravo ostalih europskih država".³⁹ Djelo je izašlo 1885. u nakladi "Pravničkoga društva u Zagrebu" na ukupno 700 stranica. Po ocjeni mnogih, "Mjenbeni zakon" je jedno od najboljih pravnih djela napisanih uopće. U njemu je Vrbanić prikazao cjelokupno svjetsko znanje o povijesti mjenice, dao je komparativni pregled mjeničnog prava, te razvoj mjeničnog prava u Hrvatskoj i Slavoniji.

Vrbanić je vrlo mnogo članaka i rasprava napisao u "Mjesečniku pravničkoga društva". U tom je časopisu objavljivao od 1875. do 1884. kao jedan od najplodnijih suradnika.⁴⁰ Mnogi prilozima predstavljali su u neku ruku Vrbanićeva

³⁵ isto, 47.

³⁶ isto, 50.

³⁷ F. Vrbanić, Statistika kaznenoga pravosuđa za godine 1863.-1876. Publikacije Statističkog ureda, knjiga IV., Zagreb, 1879.; Miena u posjedu i teretih nekretnina za godine 1865.-1879. Publikacije Statističkog ureda, knjiga VI., Zagreb, 1880.; Rudarska produkcija u Hrvatskoj i Slavoniji godine 1874.-1881. Publikacije Statističkog ureda, knjiga XI., Zagreb, 1883.

³⁸ F. Vrbanić, Udrugarstvo po ustanovah trgovačkoga zakona (zakonski čl. 37. hrvatsko-ugarskoga sabora od godine 1875.), Zagreb, 1892.; Trgovački zakon, tumač zakonskoga članka 37. - 1875., Zagreb, 1892.

³⁹ F. Vrbanić, Mjenbeni zakon. Tumač zakonskomu članku XVII:1876. zajedničkoga hrvatsko-ugarskoga sabora. Uz obzir na njemački mjenbeni red i mjenbeno pravo ostalih europskih država. Zagreb, 1885.

⁴⁰ Ovdje navodimo samo neke od Vrbanićevih mnogobrojnih priloga u "Mjesečniku": "O pojmu trgovaca i trgovačkoga posla po novom trgovačkom zakonu" (1875.); "Novi mjenbeni zakon" (1877.); "Mogu li se one osobe, koje ne znadu pisati, mjenbeno obvezati" (1878.); "O državnom proračunu" (1879.); "Jesu li sitničari potpuni trgovci" (1880.); "Pojam i bivstvo akcije i akcionarne udruge" (1881.); "Exemptio falsi" (1882.); "Firma udruge akcionarne" (1893.); "Dokazuju li trgovačke knjige, da je roba predana, naručena ili primljena?" (1896.); "Prilike u kaznionama u Hrvatskoj i Slavoniji od godine 1885.-1894." (1896.); "Osnova trgovačkog zakona za Njemačku" (1897.); "Memorandum o bankovnom pitanju" (1909.)

prethodna priopćenja njegovim budućim monografskim djelima.

Nakon što je 1886. bio izabran za pravog člana JAZU, Vrbanić je svoja djela uglavnom objavljivao u Akademijinim izdanjima. Među mnogim radovima valja istaknuti zapaženu sociološku studiju "Stanbene prilike u naših gradovi"⁴¹ gdje je Vrbanić dokumentarno razotkrio porazne stambene uvjete u kojima je živjelo na tisuće gradskih obitelji. O takvim prilikama napisao je sljedeće: "Ondje gdje hiljade žitelja u nekih tamnih i vlažnih stanovih ne nalaze ništa drugoga negoli puko zaklonište proti nepogodama vremena; gdje neprijatan i nezdrav stan stanovnike odvraća od kućnoga praga; gdje iz bijede i nevolje pojedine obitelji prizivaju i u ovako malene stanove podstanare, koji samo smetaju prijaznosti i ugodnosti obiteljskoga života: tamo nastaje pogibelj, da se podgrizu najnježnije obiteljske sveze, da se stvara klica gospodarskomu, fizičkomu i moralnomu rasulu". Ova, uistinu sumorna slika predstavljala je naličje industrijalizacije, a time i moralnu osudu i apel društvu da tu sliku po mogućnosti što brže nastoji promijeniti.

Nezaobilazan, a danas već klasičan povijesni izvor Vrbanićevo je djelo "Rad hrvatskoga zakonarstva na polju uprave od godine 1861. do najnovijega vremena".⁴² To je vrlo iscrpan povijesni pregled najvažnijih zakona na temelju kojih su nastale institucije upravnog, gospodarskog i kulturnog života u nagodbenoj Hrvatskoj. Vrlo sustavno prikazane su promjene u izvršnoj vlasti, županijskom ustroju, objašnjeni su najvažniji zakoni koji se tiču likvidacije feudalnih odnosa, seljačkoga zadugarstva, školstva i dr. Sam je Vrbanić bio svjestan značenja jednoga takvog djela napisavši na početku kako se "bez poznavanja sustava unutarnje uprave niti može sagraditi i usavršiti sama znanost unutarnje uprave, niti je kadar praktični državnik na tom polju svoj rad udesiti tako, kako će se harmonično razvijati svi odnošaji javnoga života, te kako će se tim harmoničnim razvojem uzpostaviti obćeniti uvjeti potrebiti za individualni razvitak državljana".⁴³

Jedan od njegovih najvrednijih priloga iz razdoblja aktivnog djelovanja u Akademiji je opsežna rasprava "Prilozi gospodarskomu razvoju hrvatsko-slavonske Vojne krajine u 19. vijeku".⁴⁴ U raspravi je prezentirao rezultate s područja koje je do tada bilo slabo obrađeno, a to je gospodarska povijest nekadašnje Vojne krajine. Usporednim podacima pokazao je da je poljodjelstvo i stočarstvo tijekom stotinu godina zadovoljavalo tek osobne potrebe krajiškog žiteljstva. Intenzivne, tržišne proizvodnje u ovim gospodarskim granama, po mišljenju Vrbanića, još na početku XX. stoljeća nije bilo.

Vrbanić se ogledao i kao vrstan novinar. Mnogobrojnim priložima obogaćivao je list "Obzor" u kojemu je stalan suradnik od 1881. do 1893. kada je napustio redakciju, navodno zbog prejakih napada "Obzora" na neke visoke vladine djelatnike (konkretno odjelnog predstojnika, člana vladajuće Narodne stranke dr. Isidora Kršnjavoga).⁴⁵ Tijekom tih 12 godina, većim ili manjim intenzitetom, objavljivao je vrijedne stručne priloge koji su nadilazili razinu novinarstva. Očito je da je Vrbanić svojim člancima namjenjivao i obrazovnu, poučnu zadaću.

Sveučilišni profesor i rektor Zagrebačkog sveučilišta

Karijeru sveučilišnog profesora Vrbanić je započeo 3. siječnja 1873. nastupnim

⁴¹ F. Vrbanić, Stanbene prilike u naših gradovi. Rad JAZU, knjiga LXXXVI., Zagreb, 1887.

⁴² F. Vrbanić, Rad hrvatskoga zakonarstva na polju uprave od 1861. do najnovijega vremena. Rad JAZU, knjiga XCIV., Zagreb, 1889.; knjiga CI., Zagreb, 1890; knjiga CXIV., Zagreb, 1893.

⁴³ F. Vrbanić, navedeno djelo, knjiga CI., 1-2.

⁴⁴ F. Vrbanić, Prilozi gospodarskomu razvoju hrvatsko-slavonske krajine u 19. vijeku. Rad JAZU, knjiga CXLIV., Zagreb, 1900.

⁴⁵ I. Strohal, navedeno djelo, 217.

predavanjem na zagrebačkoj Pravoslavnoj akademiji gdje mu je bilo ponuđeno mjesto na Katedri trgovačkog i mjeničnog prava. Tu je katedru do tada držao dr. Franjo Burgstaller, a napustio ju je kad je imenovan prisjednikom kraljevskoga županijskog Sudbenog stola u Zagrebu. Neposredno prije otvaranja Zagrebačkog sveučilišta, odlukom Vlade, 24. kolovoza 1874. imenovan je izvanrednim profesorom. Zajedno s još 26 profesora pripadao je prvom sveučilišnom Proforskom zboru. Redovni profesor Trgovačkog i mjeničnog prava i Statistike postao je 5. studenoga 1876. Predmet *Statistiku Austro-Ugarske Monarhije s osobitim obzirom na Hrvatsku i Slavoniju* predavao je studentima III. godine, a *Mjenbeno i Trgovačko pravo* studentima IV. godine.⁴⁶

Mnogobrojne dužnosti u politici i javnom životu imale su odraza na njegov profesorski rad, ali ne u smislu usklađivanja nastavničkih i političkih obveza, jer ih je Vrbanić začudnom lakoćom ispunjavao. Kao javna osoba, k tome stranački angažirana, često je bio izlagan oštrim kritikama i napadajima svojih stranačkih protivnika koje su mu donosile i neugodnosti u sveučilišnoj karijeri. Kao što je već spomenuto, prvu takvu neugodnost Vrbanić je doživio 1881. kad je čak bio suspendiran s profesorskog mjesta na Fakultetu. No, on je imao podršku sveučilišnog Senata koji mu je na sjednici 6. rujna 1881. izdao pismenu podršku u povodu suspenzije.⁴⁷

Za dekana Pravnog fakulteta u Zagrebu Vrbanić je prvi put izabran akademske godine 1878./79., dužnost rektora Zagrebačkog sveučilišta obnašao je dva puta, akademske godine 1886./87. i 1901./2.⁴⁸ Prvi nastupni rektorski govor koji je održao 19. listopada 1886. pod naslovom "O važnosti statistike za upravu", ponovo mu je priskrbio prilične neugodnosti. Naime, njegovi su politički protivnici iskoristili taj govor za napad i diskvalifikaciju zbog, tobožnjih Vrbanićevih pritužbi - izrečenih u govoru - "na omraženu vladu koja ga ne nagrađuje dovoljno za njegov mukotrni rad u Statističkom uredu". Sveučilišni je Senat i ovoga puta stao u Vrbanićevu zaštitu od lažnih objeda, no one su ga toliko pogodile da je napokon prekinuo stručnu suradnju u Statističkom uredu. Nasuprot tomu, nastupni rektorski govor imao je i povoljnih odjeka u akademskoj javnosti, između ostalih priznanja, javnu pohvalu mu je uputio i biskup Josip Juraj Strossmayer.⁴⁹

Akademske godine 1888./89. Vrbanić je izabran po drugi put za dekana Pravnog fakulteta, zatim je na tu dužnost bio izabran još dvaput, akademske godine 1893./94. i akademske godine 1900./1. Sljedeće, akademske godine 1901./2. ponovo je izabran za rektora Zagrebačkog sveučilišta. Njegov nastupni rektorski govor, održan tom prigodom (19. listopada 1901.), nosio je naslov "O razvoju broja žiteljstva po narodnostima u Hrvatskoj i Slavoniji".⁵⁰

U rektorskom mandatu, a i prije i poslije njega, Vrbanić je vrlo mnogo radio na unapređenju autonomije Sveučilišta, njegove financijske samostalnosti i organizacijskog ustroja. Nastojao je da se Sveučilište što više izjednači s austrijskim sveučilištima kako bi se na temelju reciprociteta priznale diplome u Dalmaciji i Istri. Imao je viziju razvoja Zagrebačkog sveučilišta u moderno europsko sveučilište kojemu nije svrha da "bude sjemenište za naraštaj činovnički". Od Vlade je tražio da ne drži Sveučilište birokratskom institucijom. Smatrao je da su zahtjevi koje Sveučilište treba zadovoljiti "mnogo uzvišeniji, jer ono ima privesti narod k višoj kulturi i pripomoći da se u njemu oživotvore načela slobode i uzgoje pravi karakteri".⁵¹ Zalagao se za stroge kriterije prijama nastavnika na fakultete po kojima bi se od svakog kandidata tražilo "da svojim

⁴⁶ Sveučilište, Spomenica..., 97.

⁴⁷ I. Strohal, navedeno djelo, 187.

⁴⁸ Sveučilište, Spomenica..., 72 i 108.

⁴⁹ I. Strohal, navedeno djelo, 189.

⁵⁰ isto, 203.

⁵¹ isto, 204.

literarnim radom zasvjedoči, da mu je doista do znanosti”.⁵² Smatrao je da se profesori ne bi trebali previše baviti drugim poslovima, osobito politikom, priznavši da je i on sam griješio, jer se na štetu znanstvenog rada bavio politikom. Osobito je naglašavao značenje istraživačkoga rada i temeljitih priprema za nastavu jer, držao je, samo na taj način profesori mogu unaprijediti svoje teorijsko znanje i kompetenciju. Bio je jedan od prvih profesora koji je za svoje studente napisao sveučilišne udžbenike i priručnike iz predmeta koji je predavao kako ne bi morali učiti iz stranih udžbenika, te kako bi se lakše snalazili u učenju i uspješno svladavali nastavno gradivo.

Djelujući na znanstvenom, stručnom i političkom polju, dr Fran Vrbanić je ostavio dubok trag u hrvatskoj znanosti, povijesti i kulturi. Zavidna erudicija rezultat je neumornog rada istraživača kojemu je temeljno načelo bilo traženje znanstvene istine. Sve što je u svojim mnogobrojnim djelima izložio, temeljito je proučio i ispitao. Možemo slobodno reći da su područja koja je Vrbanić istraživao, prestala biti objektom površnih rasprava i proizvoljnih zaključaka; postala su predmetom zbiljskih znanstvenih proučavanja. Ipak, savjestan i mukotrpan rad nije ni malo okrnio njegov smisao za realan život. Naprotiv, mnoge gorke spoznaje o životu i položaju hrvatskoga naroda u prošlosti i vremenu u kojemu je živio, obilježile su ga kao čovjeka-realistu, čvrsto stojećeg na zemlji.

Zaključujući ovaj prilog, svjesni smo da njime nije iscrpljen ni Vrbanićev znanstveni opus, niti mnogobrojna druga područja u kojima je plodonosno djelovao.

Summary

Fran Vrbanić's Political, Scholar and University Activities

Fran Vrbanić (Gospić, 1848—Zagreb, 1909) was a distinguished personality of the Croatian public life from the seventies of the 19th c. to the very beginning of the 20th c. Primarily Vrbanić was a politician. His long-term membership in the Croatian Parliament (Sabor) was devoted to discussions to the financial and economic situation of Croatia. Vrbanić was also a productive scholar. His contributions to legal science are very important. He was one of the founders of demographic studies in Croatia. Vrbanić was one of the co-founders of the modern university in Zagreb in 1874. He was twice elected rector of the University.

⁵² isto, 205.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

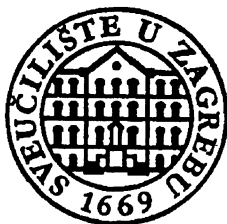
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY

INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

29

ZAGREB

1996.

Izdavač: **ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU**

REDAKCIJA:

Branka BOBAN, Neven BUDAK, Mirjana GROSS, Franko MIROŠEVIĆ,
Štefica POPOVIĆ, Nikša STANČIĆ, Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

Adresa uredništva: Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Zagreb, Ivana Lučića 3

tel.: 385 (0)1 6120 150 fax: 385 (0)1 6156 879
385 (0)1 6170 685

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije Republike Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.

ZA IZDAVAČA:
Stipe BOTICA

DESIGN NASLOVNICE:
Iva MAKVIĆ

**PRIJEVOD SAŽETAKA NA
ENGLISKI JEZIK:**
Nikolina JOVANOVIĆ

PRIPREMA ZA TISAK:
Hrvoje STANČIĆ

TISAK:
KRATIS
Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u veljači 1997. godine